

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARDIŃ DÓRETIWSHILIK QÀBILETIN RAWAJLANDIRIW USILLARI

Abullaeva Umida Aytjan qızı

Àjiniyaz atındaǵı Nòkis màmlekетlik
pedagogikalıq instituti Baslawish tálım fakulteti
4-basqısh talabası, Qaraqalpaqstan, Nòkis

Annotaciya: Bul maqalada baslawish klass oqiwshilarınıń dóretiwshilik qàbiletin rawajlandırıw haqqında maǵlıwmatlar berilgen.

Gilt so'zler: Dóretiwshilik, tárbiya, qàbilet, bilim, itibar, tálım, shaxs, kónlikpe, gúrriń, ertek.

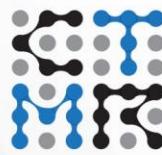
Tálım-tárbiya máselesi insaniyat tariyxında eń tiykarǵı hám baslı másele bolıp kiyatır. Óytkeni hárbiır insannıń, hár qanday jámiyettiń rawajlanıwı, kamal tabıwı tálım-tárbiyaǵa barıp taqaladı. Sonlıqtan da, húrmetli birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimov «Men Abdulla Avloniydiń “Tárbiya biz ushın ya òmir ya ólim, ya qutılıw-ya apatshılıq, ya saadat – ya páleket máselesi” degen pikirin kóp oylayman»¹ - dep jazadı.

Balaniń ózin-ózi dóretiwshilik rawajlandırıwı zárúrligi, erkin pikirlewi, onıń individual qızıǵıwshılıqların esapqa alıw zárúrligi hám basqalar haqqındaǵı ideyalar hám túrlı variantlarda tákirarlanadı. Bıraq, sonıń menen birge, tárbiya hám tálım kóbinshe shaxstiń ózin-ózi rawajlandırıw tárbiyalıq processine tosqınlıq qıladı, onıń dóretiwshilik baslanıwı aldınan «tayarlanǵan ramkalarǵa» kúsh penen kiritiwge hám oqıw rejelerin ańsat joldan alıp bariwǵa háreket etedi.

Túsink hám fantaziyaǵa biziń mekteplerimizde itibar berilmeydi, dıqqat hám yadta saqlawǵa kóbirek itibar beriliwine hayran bolmasaq ta boladı. Dıqqat penen tińlaw hám tırısıp este saqlaw qàbiliyeti usı kúnge shekem úlgı bolatuǵın oqıwshınıń parıqlı qásiyeti esaplanadı.

Dóretiwshilik neden baslanadı? Dóretiwshilik túsinkleriniń baslanıwı balalardıń oyınlarında sáwlelenedi. Oyın – bul bastan keshirilgen túsinkler haqqındaǵı yadnamalar ǵana emes, bálki olardıń dóretiwshilik qaytadan islep ózlestirilgeni, ol processte bala óziniń qızıǵıwshılıqları hám talaplarına juwap beretuǵın jańa reallıqtı jaratiw ushın usı tájiriybelerdi birlestiredi. Bunın ushın bala dóretiwshilik umtılıwlara bay bolǵan shàrayatta ósiwi kerek».²

² Азизхұјаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т, 2006 й. 24-6.

Dóretiwshi shaxstiń ózine tán qásiyetleri qanday? Dóretiwshilik - pikirlewdiń original usılıınıń sinonımı, yaǵníy ádettegi qabil qılınǵan shegaralardı buzıw qábiliyeti bolıp tabıladı. Dóretiwshilik aqıl – bul aktiv, qızıǵıwshılıq penen izlew, basqalar mashqalalardı kórmegen jerde olardı taba alatuǵın aqlı esaplanadı. Dóretiwshi shaxs ózgerip turatuǵın jaǵdayda ózin suwda júrgen baliqtay sezedı, basqalarǵa qáwip barday túyilgen jerde, ol hesh kimge baylanıslı bolmaǵan halda, erkin ráwıshte qararlar qabil etiw qábiliyetine ıye. Hárbiń sabaq balanıń qábiliyetiniń ushqınların jalınlıdına alatuǵın kishi bir ashılıwday ótiwi zárür. Átiraptaǵı álem hám ózin ańlawdaǵı kishi jetiskenlikler de pútkıl oqıw iskerligin ájayıp hám jılwalı etedı. Balalar ushın klaslasları aldında ózin kórsete alıwı, nelerge qurbı jetetuǵınlıǵın dáliylley alıwı júdá áhmiyetli esaplanadı. Buniń ushın olarǵa imkaniyat jaratıw zárür.

1-klass ushın sabaqlardı oqıwshılar túsinikleri járdeminde tawsılmış sayaxat járdeminde shólkemlestiriw múmkin. Oqıwshılar dáslepki qıyalıy usılların úyrenedi hám bulardıń tiykarında qızıqlı waqıyalar, gúrrińler, jumbaqlar, qosıq hám ertekler júzege keledi. Balalar dóretiwshiliǵı oqıw processine baylanıslı ráwıshte barǵan sayın basqarılıwshaň bolıp baradı. Oqıw jılıniń aqırına kelip oqıwshılar erkin túrde gúrriń hám ertek dúziw usılların jeterli dárejede ózlestirgen bolıwları kerek hámde sistemalardıń ishki dúzilisi menen de tanısıp, olardıń bólinbeleri hám ne ushın xızmet qılıwın úyreniw ushın dáslepki qádemler qoyılıwı kerek.

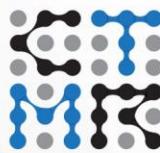
2-klasta oqıwshılar bir qansha nárselerdi erkin orınlay aladı. Oqıw jılı sońında oqıwshılar sabaq teması menen baylanıslı tayanısh sóz hám túsinikler tiykarında kishi gúrriń, waqıya, erteklerdi dúze alatuǵın bolıwları kerek.

Bul dáwirde balalar erkin túrde sistemalardı tabıw, olardıń qanday bólimlerden dúzilgenligin, qanday qásiyetlerge hám belgilerge iye ekenligin, ne ushın xızmet etedi hám basqa sistemalar arasındaǵı baylanıslılıǵın ańlapjetiwi kerek.

3-klasta oqıwshılardıń iskerlik ortalığı hár túrli boladı. Balalar sabaqlıqtaǵı temalar tiykarında dúzgen jańa oqıw gúrriń yamasa túrli pánlerge baylanıslı erteklerden jańa «Ertekler kitabı» qáliplesedi. Sistemalardı bólimlerge bóliw hám sistemalar aralıq baylanıslılıq kónlikpesi avtomatik dárejege erisiledi, 3-klass xızmetiniń tiykarǵı baǵdarı kartotekalar jıynaw izligin bile alıwları kerek.

3-klass oqıshılarınıń qızıǵıwları da túrli bolıp, olar ózlerin qızıqtırıp atırǵan tarawlari boyınsha juwap alıwdı qáleydi. Berip atırǵan sorawlar hám juwapları bolsa hár túrli tarawlardan bolıwı múmkin.

4-klasta oqıwshılar ańsat hám erkin halda túrli gúrrińler hám erteklerdi dúze aladı. Olardıń arasında mektep baǵdarlamasına say «Ertekler kitabı» dúziledi.

Oqıwshı sistema bólimlerin tańlawdı hám qásiyetlerin erkın halda ámelge asıradı. Biraq 4-klasta tiykarǵı is izertlewshilik iskerligi hám kartoteka dúziwge qaratılgan boladı³. Hárbir sabaq balanıń qábiletiniń ushqınların jalınländıra alatuǵın kishi bir ashılıwday ótiwi zárúr. Átirapirapımızdaǵı álem hám ózin ańlawdaǵı kishi jetiskenlikler de pútkil oqıw iskerligin ájayıp hám jılwalı etedi. Balalar ushın klaslasları aldında ózin kòrsete alıwı, nelerge qurbı jetetuǵınlıǵın dálilley alıwı júdá áhmiyetli esaplanadı. Búgingi kúnde ilimi, stilistik ádebiyatlarda "dóretiwshilik qàbilet" sıyaqlı atamanı ushıratıp atırmız. Bul atamalardıń ádebiyatlar betlerinde payda bolǵanlıǵı da tosınna emes.

Dóretiwshilik sóziniń leksikalıq mánisi: «jaratıw», « jańalıqlar ashıw» sózlerine sáykes keledi.

Dóretiwshilik iskerliginiń túrli jaǵdaylarında payda boladı. Qızıǵıwshılıq , umtılıw hám basqalar dóretiwshiliktiń insan sanasında eń joqarı tárizde payda bolıwınan, kórinetuǵın procesin óz ishine aladı. SHaxsda iskerlik mútajligi iskerlikte jańa ilgeri maqset etip qoyılmaǵan, sheshiwhi qural bolıp esaplanbaǵan umtılıw bolıp tabıladı. Dóretiwshilik- sapa tárepten jańa, materiallıq hám ruwxıy baylıqlar jaratiwshı insan iskerligi procesi. Dóretiwshilik ózinde insanniń miynette kórinetuǵın bolǵan qábiletin ańlatadı. Obiektiv álem nızamlıqların biliw tiykarında hár túrli social mútajliklerin qánaatlandıratuǵın jańa haqıqattı jaratatuǵınday miynet dóretiwshilik bolıwı mýmkin. Dóretiwshilik túrleri qurılısshılıq iskerligi menen belgilenedi: oylap shıǵarıwshı, shólkemlestiriwshı, miyneti ilimi hám kórkem miynet hám basqalar. Dóretiwshilik iskerlik ushın mýmkinshilikler social múnasibetlerge baylanıslı. Búgingi kúnde górezsizlik sebepli ámelge asırılıp atırǵan tálim reformaları óz jumısına dóretiwshilik jantasiwshı, pán, texnika, kórkem óner, óndiristiń jedel rawajlanıwına óz úlesin qosatuǵın joqarı maman kadrlar tayarlawǵa baylanıslı. Soǵan kóre, jámiyet rawajlanıwı talaplarından kelip shıqqan halda hárbir oqıwshınıń dóretiwshilik ruwxında tárbiyalaw zárúrli hám zárúr bolıp tabıladı. Psixolog alım N. D. Levitov dóretiwshilik iskerlikti tómendegi kriteriyalar tiykarında payda bolıwın tastıyuqlaydı:

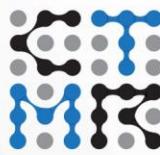
oylawdiń górezsizligi;

oqıw materialınıń ózlestiriliwi, tezligi hám bekkemligi;

standart bolmaǵan wazıypalardı sheshiwhde, intellektual shamalawdiń tezligi;

úyrenip shıǵılıp atırǵan hádiyselerdiń mánisine tereń kirip barıw arqalı zárúrli bolmaǵan nàrselerden áhmiyetlisin ajırata biliw.

³ Бошланғич таълим.// 2010йил, 2-сон, 11-б.

Juwmaqlap aytqanda, baslawışh tálimde oqıwshılar dóretiwshilik qàbiletin qálipestiriw shárt-shárayatları degende, áwele áne sol shárt-shárayatlardıń payda bolıwı, ámelge asıwı hám de rawajlanıwı procesi túsiniledi. Olar tómendegilerden ibarat :

Oqıwshılar dóretiwshilik iskerligin qálipestiriwde olardıń buğan baylanıslı iyelewi kerek bolǵan bilim, kónlikpe hám ilmiy tájriybeleri.

Dóretiwshilik qàbiletti qálipestiriwde teoriyalıq bilimler menen ámeliyattıń baylanıslılığı.

Dóretiwshilik iskerlikti qálipestiriwge tiyisli shınıǵıwlar evristika mashqalalı jaǵdaylar jaratiw.

Oqıwshılardıń dóretiwshilik iskerligin qálipestiriwge texnologiyalıq jantasıw. Dóretiwshilik qábiletlerdi rawajlandırıw mashqalasın analiz qılıw bul kontsepciyaǵa kiritilgen quram menen belgilenedi. Kóbinese kündelik qıyal dóretiwshilik qábilet hár qıylı kórkem iskerlik túrleri, shiraylı sızıw, qosıq jazıw, muzıka jazıw qábiletleri menen belgilenedi. Biraq, dóretiwshilik qábiletler, olardıń dúzilisi hám xarakterli qásiyetleri, " dóretiwshilik" hám " qábilet" túsinklerin kórip shıǵıwdı belgileydi. Búgingi kùnge shekem filosofiyalıq, psixologiyalıq, pedagogikalıq ádebiyatlarda dóretiwshilik tariypine hár qıylı jantasiwlar bar. Tiykarǵı qıyınhılıq birinshi náwbette bul kontseptsiyanıń tikkeley operatsion, psixologiyalıq quramınıń joq ekenligi menen baylanıslı ; bul házirge shekem dóretiwshilik tariypinen paydalaniwdı tek onıń ónimi - jańasın jaratiw arqalı túsindiriwi mûmkin. Filosoflar dóretiwshilikti materiyanıń rawajlanıwı, onıń jańa formalarınıń qáliplesiwi, payda bolıwı menen birge dóretiwshiliktiń júdá kóp formaları ózgeriwi ushın zárür shárt retinde belgileydi. Filosofiyalıq enciklopediya dóretiwshilikti sonday tariypleydi: " Dóretiwshilik - bul hárdayım jańa zatlardı oylap tabıwǵa tartatuǵın iskerlik ".

Paydalanylǵan àdebiyatlar:

1. Barkamol avlod orzusi. T.: «Шарк», 1999 й., 3-б.
2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т, 2006 й. 24-б.
3. Бошланғич таълим.// 2010йил, 2-сон, 11-б.
4. Internet saytlarınan.